

SZIRMAI VIKTÓRIA: A KÖRNYEZETI ÉRDEKEK MAGYARORSZÁGON

(Budapest: Pallas Stúdió, 1999: 191)

Szirmai Viktória professzor asszony doktori értekezésének kibővített és a megjelenés évét is magába foglalóan korszerűsített változatát adta közre esztétikus külsejű, gondos kivitelű kötetben. A munka első pillantásra szűk, vagy szűkebb szakmai körökhöz szól: környezetvédőkhez, ökoszociológusokhoz. Olvasása közben hamarosan kiderül: fontos megállapításokat tartalmaz politikusok, gazdasági szakemberek, nonprofit szerveződések számára is. Merészen belenyúl ugyanis egy pókhálóba, amelynek mindenegyes szála fontos, mert nélküle a háló bonyolult geometriája összeomlana. Abból a látszólag evidens megállapításból indul ki, hogy környezet és ökológiai gondok nincsenek társadalom nélkül. Ezzel nem mond kevesebbet, mint hogy a politika, a társadalom, a gazdaság szereplőinek érdekei, azok komplex voltából fakadó ellentmondásossága, akár egyetlen szereplő érdekeinek hihetetlen összetettsége is alkotják azt a valamit, ami a környezet és a társadalom viszonyának nevezhető. Nagy türelemre, elemző készségre, áttekintő képességre van annak szüksége, aki megkísérel eligazodni ebben a sokszálú szövevényben.

A szerző elsősorban *fogalmi apparátusát* tisztázza és kifejti, mit ért környezeti érdek alatt. Leszögezi, hogy olyan társadalmi jelenségről van szó, amely a környezet és a társadalom történetileg változó kapcsolatrendszerében alakul, illetve nyer megfogalmazást. Ezért konkrét kutatásaiban az ökológiai érdekérvényesítést meghatározó alapvető változókra összpontosított, amelyek között megtalálhatóak a politikai társadalmi rendszer jellegzetességei, a civil társadalom sajátosságai, a gazdaság érdekelttsége és számos más tényező. Voltaképpen a fogalmi apparátus ismertetése meghatározza a mű struktúráját, hiszen a szerző e főbb tényezők köré építi fel a könyv fejezeteit.

Módszertanilag a munka nagy mennyiségű saját empirikus kutatáson alapul, kérdőíves vizsgálatokon, esettanulmányokon, interjúkon, két évjárat 532 sajtóanyagán, számos nemzetközi felmérés másodlagos felhasználásán, a vonatkozó törvények és joganyag bemutatásán és széleskörű nemzetközi szakirodalmon. Ezekkel az eszközökkel tesz kísérletet arra, hogy türelemmel és tudományos alaposítással felgombolyítsa a pókhálót, elindulva annak külső körén és cikkenként mindig beljebb kerülve, egyre kisebb íveken haladva, miközben újra és újra érinti ugyanazokat a jelenségeket más összefüggésben, míg végül eljut a környezet-társadalom-politika-gazdasági viszonyaihoz és állapotához Magyarországon.

A munka kiemelkedő érdeme – egyszersmind nélkülözhetetlen szemléletérvényesítése – a történeti megközelítés, illetve a nemzetközi összehasonlítás alkalmazása a problematika számos vonatkozásában. Kitűnő az ökoszociológia fejlődésének bemutatása, a tudományos irányzatok és a környezettel összefüggő társadalmi megmozdulások, mozgalmak változásainak ismertetése, amely egyszersmind alapul szolgál a magyarországi, illetve a kelet-közép-európai jelenségek, folyamatok elem-

zéséhez, a nemzetközi tudományosságba történő behelyezésükhöz, valamint a globalizálódás környezeti vonatkozású értelmezéséhez. Előljáróban a nemzetközi trendek alapján a szerző megfogalmazza, hogy ma Magyarország „a gazdasági expanzió, a piaci társadalom és a modern államszervezetek kiépülésének szakaszában, az annak megfelelő környezetvédelmi intézményrendszer és érdekstruktúra megalapozásának periódusában van”. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy egyetemes tapasztalat a környezet és a társadalom közötti egyensúly megbomlása, az, hogy az emberiség nem veszi figyelembe a bioszféra törvényszerűségeit. A könyv elméletileg megalapozó részében és később is a szerző ismételtlen jelzi, hogy az ökoszociológia és a környezet és társadalom viszonyával foglalkozó elemzések, nézetek valójában bizonytalanságokat, a helyzet gyors változásait és inkább teóriákat tartalmaznak, hipotéziseket fogalmaznak meg, amelyek közel sem alkalmazhatók minden társadalomra, minden esetre, ezért vitathatóak, érvényességük az adott társadalmi-történeti helyzetre korlátozandó. Mindenképpen alapvetőek a vizsgált régió, ország, társadalom történeti tapasztalatai, gazdasági fejlettsége, érdekcsoportjainak tagozódása, politikai aktivitása, szerveződése stb. Marad tehát a gazdag empirikus vizsgálaton alapuló elemzés, az *adott társadalom specifikus vonásainak feltárása a környezet összefüggésében*.

A szerző ezt teszi, amikor megvizsgálja a válságba került államszocialista társadalmi politikai rendszer és a környezeti konfliktusok összefüggését a hetvenes-nyolcvanas években és bemutatja, miképpen született meg Magyarországon az államilag ellenőrzött, intézményes környezetvédelem és a területi érdekközösségek saját érdekérvényesítése. Egyúttal azt is láttatja, hogy mennyire sokféle, ellentmondásos, háttérüket tekintve más és más érdekek köré szerveződtek csoportok, egyszersmind váltak a politikai autonómia növelésének eszközeivé és hogyan váltak az ökológiai mozgalmak a rendszerváltó erők elemévé. A III. fejezetben azután a környezeti érdekeket az átmenet idején vizsgálja. Miközben fellendült a vonatkozó jogalkotás, az állami környezetvédelem visszavonult számos ökológiai szempontból fontos területről. Ennek csak látszólag mond ellent, hogy közben kiépültek az intézmények, bizottságok és a környezet- és természetvédelem állami forrásai (még akkor is, ha elégtelennek bizonyulnak). Szó esik a zöld mozgalmak eróziójáról, megosztottságáról, a támogatási rendszer révén történő befolyásolásokról, a kormányváltások és a kormányzati stílus változásaival alakuló erőviszonyokról. Az 1998 utáni időszakra vonatkoztatva a szerző két tendenciát azonosít, az egyik a környezetvédelmi politika erőtlensége – szemben a többi kormányzati csoporttal –, a másik pedig, hogy a hatalmi, politikai, társadalmi mechanizmusok a környezeti érdekeket alárendelik a legkülönbözőbb, főleg hatalmi, politikai, szervezeti és bizonyos csoportok gazdasági érdekeinek. A felmérések és a tapasztalatok mégis azt támasztják alá, hogy lassanként megerősödik a modern, nyugati demokráciákra jellemző környezeti politika és kiépülnek a kapcsolatok a civil társadalommal, hogy a kilencvenes évek második felében a környezetpolitika pozitív irányban mozdult el. A helyi önkormányzatok, közösségek szintjén azonban ellentmondásosabb a helyzet, mert csaknem mindenütt elsődleges szempont a munkahelyek megtartása akár súlyos környezeti károk árán is. Ezt a jelenséget a szerző számos konkrét esettel illusztrálja és elemzi azokat a változásokat, amelyek a helyi társadalmi szereplők és az állam viszonyában bekövetkeztek. Ezen a ponton azonban az eddig feszes logikával szerkesztett mű megtö-

rik, a szerző beépíti egy korábban megjelent munkáját, amely jobbára megismétli azt, amit addig elmondott. A fejezet csak annyiban kínál továbblépést, amennyiben tipizálja az utóbbi két évtized társadalmi-környezeti konfliktusait. Célszerűbb lett volna, ha topológiáját az előző fejezetbe építi és ezzel elkerüli az ismétléseket.

A könyv VI. fejezete a civil társadalom és a környezeti érdekek összefüggéseivel foglalkozik, miután ismét nemzetközi kitekintés segítségével mutatja be egyebek között a civil társadalom politikai szerepét a fejlett nyugati társadalmakban. Utal olyan külföldi szerzőkre, akik szerint ma a fő kérdés az állam és a civil társadalom közötti viszony, különös tekintettel a nagyarányú decentralizációra. Magyar vonatkozásban számos vizsgálat alapján a szerző ismét csak az államszocializmus idejét taglalva eljut napjainkhoz és ezen az úton bemutatja az „újvárosok” viszonyait, összehasonlítva a nagy polgári hagyományokkal rendelkező településekkel. A pókhálónak ezen a körén tehát a polgárosodás folyamatát tárja fel és megállapítja, hogy Magyarországon ez a folyamat lassú, egyenetlen és ellentmondásos, a civil társadalom szervezetei gyengék.

Ezen a szálon tovább haladva a VII. fejezet a környezetvédelmi-társadalmi mozgalmak szerepét vizsgálja Magyarországon – azt követően, hogy felvázolja nyugat-európai kibontakozásukat. Megállapítja, hogy a magyar mozgalmak a rendszerváltás idején olyan társadalmi-gazdasági modellt akartak kiépíteni, amelyet a nyugati demokráciák környezetvédelmi csoportjai már meg kívántak haladni. Később a helyzet változott ugyan, de a civil társadalom a környezetvédelemben máig szerény mértékben van jelen, 1996-ban a nonprofit szervezeteknek csupán 2,2 százaléka foglalkozott ezzel a területtel. Érdekes a mozgalmak és a politika kapcsolatainak bemutatása, ahol a személyes kapcsolatok is szerepet játszanak. A környezetvédelem és mozgalmi is professzionalizálódna és ez megmutatkozik a piaci társadalom, a globális gazdaság és a multinacionális vállalatok kritikájában. A környezetvédelem fontosságát, a konkrét károkat a lakosság nem mindig ismeri és a valós helyzetet sem az írott sajtó, sem az elektronikus média nem tükrözi kellően. Ezt a problémakört elemzi a könyv VIII. fejezete.

A pókháló következő körében a szerző elemzi a közép- és kelet-európai régió országainak környezeti-társadalmi érdekeiben mutatkozó azonosságokat és különbségeket. Bemutatja, hogy Magyarországon a második gazdaság jóvoltából, az informális lehetőségeknek köszönhetően a környezeti-társadalmi problémák előbb kerültek a felszínre, mint a többi államban. Ismerteti a környezetvédelem és a környezeti mozgalmak helyzetét a volt Szovjetunióban, illetve Oroszországban, Lengyelországban és másutt, vizsgálatát kiterjeszti a rendszerváltás utáni folyamatokra is. A bevezetésnek is tekinthető elemzést követően a szerző foglalkozik az európai integráció környezetvédelmet érintő kérdéseivel, az uniós csatlakozás, illetve a felkészülés által generált konfliktusokkal. A csatlakozás egyik feltétele, hogy a jelölt országok feleljenek meg az uniós környezetvédelmi előírásoknak, ami hatalmas költségekkel jár és az egyes országoknak maguknak kell a fedezetek nagyobbik felét előteremtíteniük. A környezeti károk helyreállítását az érintett régiók állami feladatnak tartják, legfőképpen azért, mert saját forrásokból képtelenek erre a feladatra. A történet diszkrét bája azonban az a törekvés, ahogy a tagjelölt országok igyekeztek „felszólítani” a környezetvédelemhez, helyreállításához szükséges pénzüsszegek nagyságát, majd leszorítani, amikor kiderült, hogy az EU nem fogja finanszírozni.

A munka végső konklúziója ambivalens. Fontos megállapításokat tesz a jelenlegi állam és civil társadalom viszonyát illetően, amikor leszögezi, hogy az előbbi még mindig rá tudja kényszeríteni az akaratát a gyenge polgári erőkre, de a civil társadalom autonómiája is kiépülőben van, bár a megosztottság akadályozza, hogy az új polgárság hathatósabb környezetvédelmet kényszerítsen ki az államból. Pillanatnyilag nem várható más, mint hogy a fogyasztói társadalom kiépítésében érdekelt polgári rétegek megalkusznak az állammal a piaci viszonyok megteremtése érdekében. Más szóval, a környezetvédő mozgalmak és törekvések *nem függetleníthetők* a társadalmi valóságtól. Mutatkoznak ugyan a javulás jelei, de a környezeti problémák globalizációját egykoron majd csak azok világméretű felismerése és intézményes korlátozása oldhatja meg, addig pedig hatása Magyarországon is jelentkezik, vagy jelentkezni fog. Az ellentmondásos folyamatokat, helyzetet a könyv híven tükrözi, egyes megállapításait más összefüggésben a szerző cáfolja, bizonyos esetekben a fejlődést markánsnak tartja, de a pókháló újabb körében, más keresztszalak mentén elégtelennek ítéli. Röviden: hallatlanul hiteles képet kapunk a magyarországi környezeti állapotokról, azok társadalmi vonatkozásairól.

Aki készített már könyvet az életében, tudja, hogy tökéletes könyv nem születik. Ennek a tetszetős külsejű és gazdag tartalmú könyvnek is vannak hibái. A használt kevés angol kifejezés helyesírása zömmel hibás, például a WWF feloldása nem Wide-World Foundation, hanem Wild World Foundation (73. o.), a Vízafogó lakótelep nem Budapest harmadik, hanem tizenharmadik kerületében van, az évszázadi jelzés a könyv első felében (pl. 85.o.) arab, később azonban római számozással (pl. 149.o.) történik és – a régimódi bölcsész szemét-fülét különösen bántja, ha tudományos munkában látja – gyakori a „médiák” szó használata, holott a „média” alak már többes számban van. Maradt továbbá a szövegben néhány kusza mondat, ez bizonyára a számítógépes szerkesztés ördöge: elfelejtjük kitörölni a fölöslegeset, miközben áthelyeztük a nekünk tetsző változatot valahonnan egy új helyre.

Végezetül, a Függelékre pillantva az olvasóban felvetődik az igény, még ha nagyon sok munkát is jelentene, hogy a könyvben szinte a teljesség igényével bemutatott magyar környezetvédelmi mozgalmakat összegyűjtve, táblázatban lássa, dátummal, hellyel, a probléma megjelölésével. Így meggyőzően kiderülne, amit a munka szövegesen ugyan bizonyít, de nem eléggé markánsan: Magyarországon a hetvenes évektől soha nem látott méretű társadalmi aktivitás bontakozott ki éppen a környezeti gondok körül és már az esetek pusztá száma is némi derűlátásra ad okot.